

АКЦЕНТНИ ОСОБЕНОСТИ НА БЪЛГАРСКИТЕ ГОВОРИ В ДИАЛЕКТОЛОЖКИ ОПИСАНИЯ ОТ ВРЕМЕТО НА ВЪЗРАЖДАНЕТО

Мария МИЦКОВА

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, България

E-mail: m_mitzkova@yahoo.com

BULGARIAN VERNACULAR ACCENT PECULIARITIES IN DIALECTOLOGICAL DESCRIPTIONS FROM THE NATIONAL REVIVAL PERIOD

Maria MITSKOVA

Paisii Hilendarski University of Plovdiv, Bulgaria

E-mail: m_mitzkova@yahoo.com

ABSTRACT: The following article examines the accentual peculiarities in the Bulgarian vernacular from the second and third quarters of the 19th century as described in the dialectological publications from the same period. Bulgarian 19th-century writers go beyond the field area of recognizing and analyzing the phonetic nature of the Bulgarian dynamic accent and its effect on vowels and comment on a number of phonetic processes and phenomena, regarded as a result of the functioning of the word stress. They discuss the reduction of unstressed vowels in Eastern Bulgarian dialects, set out the Yat rule, and draw attention to the connection between Yat mutation and word stress. In their publications a number of accentual peculiarities are revealed, such as: the fixed secondary and tertiary stress in some Southwestern Bulgarian dialects, shifting the stress from the root syllable to the flexion in the definite forms of disyllabic words – a special phonetic feature in the mass of Southwestern and Rup Bulgarian dialects. In their attempts to present the diversity of the spoken language and to conceptualize it as a cultural value and a linguistic source, they present hundreds of examples which visualize the variety of local pronunciations, as well as the word-stock of the entire Bulgarian language. Their work is a valuable contribution both to the history of the Bulgarian vernacular and to the history of the Bulgarian dialectology from the 19th century.

KEYWORDS: dynamic accent, accentual peculiarities, vowel reduction, Bulgarian dialects from the 19th c., history of the Bulgarian dialectology, history of the Bulgarian linguistic thoughts, Bulgarian National Revival period

Отбелязването на ударението като правописен знак и знак за „правоговорение“ има дълга история в писмената традиция на Възраждането. За поколенията български книжовници, изградили филологическите си знания и разбирания в традицията на църковнославянската граматика и гръцката образованост, поставянето му е просто белег за грамотност, следване на утвърдено правило, което няма нужда от обсъждане. Но когато през втората четвърт на XIX в. в процеса на търсене на единна книжовноезикова нормативност на преден план излиза проблемът с пьстротата на говоримия език, ударението постепенно започва да се осъзнава и като средство за правилно и точно предаване на местните фонетични отлики и специфики в изговора. В контекста на водещата концепция за формиране на книжовен език на базата на съвременна говорна основа нарасналият през 30-те и 40-те години на XIX в. интерес към живия език отваря тази нова, диалектоложка гледна точка към ударението. Докато в десетилетията на първите граматики тя донася още нерешими въпроси към дългия списък от съмнения и лутания по пътя на установяването на книжовния език, с времето се превръща в онзи общ знаменател, под който българските книжовници и изследвачи на „народния език“ от XIX в. излагат своите виждания за богатството на „сите местни наречия!“ (Партений Зографски, 1858, с. 35). Характерни черти на българската диалектна акцентна система са представени за първи път в научната литература още през 1822 г. с известния „Додатък к санктпетербургским сравнителным рјечницима свију језика и нарјечија с особитим огледом Бугарског језика“ на Вук Караджич, в който всъщност, както е известно, българският език е открит за света с образци от разложкия говор. В послеслова към Додатъка сръбският книжовник отбелязва някои особености на разложкото

¹ Всички цитати от първичните източници са дадени с осъвременен правопис, но със запазени фонетични и морфологични особености и непроменена пунктуация, както и с оригиналния наклон на знака за ударение.

ударение и произтичащите от него фонетични явления и става първият учен, който в сравнителен план определя тъй характерното за българския език силово ударение:

Доколкото можах да науча досега, думите в българския език нямат различни гласови оттенъци, както е например в сръбския език (*rána* и *ràna*), а навсякъде се чува по-остро, както в сръбската дума *ràna*. И в това отношение българският език прилича повече на руския, отколкото на сръбския език² (по Конев, 2007, с. 130).

Именно като следствие от наличието на такъв тип ударение Вук Караджич разглежда и редуцията на неударените широки гласни и по-специално гласната **о**, която по неговите наблюдения „се изговаря много често като **у** или между **о** и **у**, така че дори родните българи не знаят коя точно от двете букви трябва да напишат“ (по Конев, 2007, с. 129). Този факт е особено показателен и за професионалния поглед на изградения учен, който въпреки ограниченията, които наличният езиков материал му поставя, успява да изведе един от принципите на фонетичната система на разложкия говор. Спадащ към западните рупски говори, за които е характерно по-ясното изговаряне на гласните извън ударение в сравнение с останалите източни говори, в разложкия говор неудареното **а** се редуцира слабо, а неудареното **е** не се изменя (вж. Стойков, 1993, с. 141 – 142). Може да се предположи, че навярно тази е причината във Вуковия анализ да е отбелязано само потъмняването на гласната **о** като единствената широка гласна, която всъщност се редуцира напълно – фонетична особеност, запазила се и до днес. Нееднократно подчертавайки, че езиковият материал е недостатъчен, за да се проследи докрай съответното фонетично явление, В. Караджич убедително изказва мнението, че основният гласеж на вокала **о** е под ударение. Според него закономерността, която е наблюдавал при едносричните думи, ще се окаже общовалидна и за всички останали случаи:

Доколкото можах досега да узная, ще се намери, струва ми се, това правило, според което **о** ще запази своето истинско звучене само там, където на него пада ударението (така е навсякъде в едносричните думи) (по Конев, 2007, с. 129).

Нужно е още едно десетилетие от историята на новобългарския книжовен език и историята на българската филологическа мисъл, за да се придаде на въпроса за съществуващите акцентни разлики в българските диалекти статутът на проблем. Неофит Рилски е един от първите книжовници, които го виждат по този начин и го поставят в контекста на голямата тема за съотношението между книжовното и некнижовното, правилното и неправилното. Във „Филологическото предубеждение“ на своята граматика, излязла в Крагуевац през 1835 г., той включва примери от различни български говори, с които нагледно представя вариативността на говоримия език и по отношение на ударението:

Като н.п. едни говорят трéбува, а други требúва. Тако и, рабóта, други говорят ра́бота, но в Славеското стои рабóта (аще и в друг разум). Тако и гумнò, платнò, перò, четíри, некои говорят гúмно, плáтно, пéро, чéтири, но първите са пóправи, защото тако стоят в Славенският язык (Неофит Рилски, 1835, с. 32).

Наред с това обръща внимание и на друга фонетична особеност, срещаща се в някои говори, а именно – отмятането на коренното ударение във флективно при членуването на двусрични думи³:

Некои паки говорят гла́ва, но́га, ръ́ка, не́бо, ме́со, у́хо, о́ко, дърво, и други такива, когато ги произносат без членове, а кога ги произноса сос членовете, тогава снема оксиите на крайният слог, главáта, ногáта, ръкáта, небóто, месóто, ухòто, окóто, дървóто, и проч. (Неофит Рилски, 1835, с. 32).

² В настоящата статия използвам превода на Вуковия „Додатък“, направен от Илия Конев (вж. Конев, 2007, с. 69 – 136).

³ Тази особеност има широк ареал на разпространение, среща се в голяма част от югозападните говори и в рупските говори (вж. напр. БДА, 2001, с. 299; 301; 306; 330; 331; 334 и др.).

Неофит неслучайно се възмушава от съществуването на „несогласие“ и „развращение в оксиите“ (Неофит Рилски, 1835, с. 54) и го определя като една от големите диалектни разлики наред с несъответствията „в членовете и в глаголите, в различните произношения и окончания на речите“ (Неофит Рилски, 1835, с. 55). В неговите разбирания чистият, изконният български език е покварен от народното произношение, а диалектната пъстрота е пречка за създаването на единни правописни и правоговорни правила. През 1842 г. в предговора към книгата „Заради възрождение новой болгарской словесности или науки“⁴ Михаил Кифалов също отбелязва наличието на акцентни разлики между българските диалекти:

Защото нашии Болгаре в едно място говорят сос ударение, сиреч: мѳмче, мѳмек, вѳда и пр.; а в друго място: момчѳ, момѳк, водѳ и пр. (Кифалов, 1842, с. III – IV).

Тези примери са му необходими за по-друга цел – онагледявайки чрез тях говорното разнообразие в езика, той защитава тезата си за необходимостта от замената на църковнославянската печатна графика с гражданска кирилица. М. Кифалов е убеден, че именно „Гражданский ... печат“ (Кифалов, 1842, с. III) отразява по по-подходящ начин съвременното състояние на живия език, а от друга страна, е модерният похват, адекватен на времето и съотносим с положението в останалите европейски езици. На свой ред и Партений Зографски разглежда проблема за многообразието на ударението в българските говори като част от обществения дебат от третата четвърт на XIX в. за нормативното и правописното единство на книжовния език и за съотношението на конкретните диалектни черти от двете основни наречия⁵ – „Горно-Българското“ и „Македонското“ (Партений Зографски, 1858, с. 35) – които да бъдат включени в нормативната му система. Последовател на идеята, че в устройството на книжовния език трябва да има елементи от всички говори, през 1858 г. в статията си „Мисли за българскийот язык“ архимандрит Партений съпоставя „Горно-Българското“ и „Македонското“ наречие и отбелязва особеностите на техните ударения. Подобно на своите предшественици и съвременници, той вижда най-съществената диалектна разлика между тях в техните акцентни системи:

Първата и най големата разлика, що существуют по медьу двете наречия, состоит, според нашегo мнѳние, в различнoгo им произносувлѳние, или словоударение: Така Македонскoгo наречие обикнoвенно любит да ударат в начало на словата, а напротив другoгo на конец, таке что в първoгo наречие вие никoй път не можете да сретните слово с ударение на последнийот слог, кога напротив тоа последнoгo в повекъетo слова ударат на окончаниетo (Партений Зографски, 1858, с. 35).

Средата на XIX в. донася на българските книжовници един нов стремеж към по-задълбочено и детайлно вглеждане в българския език и изучаването му във всичките му проявления. С новите достижения на славистиката от онова време и навлизането на философията на Романтизма българската древност придобива нови измерения не само чрез „откриването“ на старобългарския език, който се превръща във вдъхновение, повод за гордост и самочувствие, но и чрез обръщането към народните говори и езика на фолклорното наследство. За възрожденската интелигенция от втората и третата четвърт на XIX в. издирването и събирането на народни умотворения и архивни паметници е приоритетно задължение, защото на тях се гледа като на „показалка на степенот од умственото развитие от народот и огледало на негивиот живот“ (Миладинови, 1861, с. VII). Във филологическите идеи от периода богатството на българските диалекти и на народното творчество се възприема като извор за изграждане и обогатяване на езика.

⁴ Изданието е превод на излязлото през 1838 г. в Москва съчинение „О зародыше новой болгарской литературы“ на Юрий Венелин.

⁵ През XIX в. в българските филологически и диалектоложки публикации терминът *наречие* има широк обхват. Зад него стои както понятието за местния говор на конкретно населено място или за по-голяма диалектна група, съставена от близки говори, така и за общоупотребимия език. Върху това разбиране са построени размислите на Г. Кръстевич например. Цитирайки мнението на Шафарик – един от големите авторитети на времето си – за делитбата на българската езикова територия, Г. Кръстевич отбелязва: „Българското наречие, т. е. днешният Български език“ (Кръстевич, 1858, с. 314).

В тази атмосфера на преклонение пред традицията и любопитство към съвременните ѝ превъплъщения се публикуват редица етнографски и фолклорни сборници, в които намират място конкретни диалектоложки описания и коментари върху езика на издадените песни, приказки и „народоописания“. Двойният фокус към гения и към езика на народното творчество стои в основата на издадените през 1861 г. в Загреб „Български народни песни“ от Димитър и Константин Миладинови. В стремежа си да отразят точно народното произношение, за да го предадат възможно най-близко и вярно до местния изговор, двамата книжовници представят една цяла система за фонетично записване, в която всъщност прозира силата на традиционния правопис. Тази сила не може да ги освободи от виждането, че трябва да има някакъв формален признак, обвързан с морфологичното отношение към езика, знак, с който да се виждат и да се отбелязват „разлики“ в еднакво звучащи форми с различна граматична служба и значение:

Ударението и апострофот се употребиха за одличие и на други слова, кои имаат еднакво произношение напр. сѐ помог. глагол (сет, са); 'се (все). – Сѹ помог. глагол (сум, сѹ); 'си (вси); си (без удар. и апост.) местоимение. – Нѹ (нам); ни отрицателно наречие. Нѐ (нас); не (без удар.) отр. наречие. Ъ (со уд) дат. пад. в.м. нейдзе; 'и (би, ги); и (без удар.) союз. – ѐ, Ъ в.м.љ; Ъ (без удар.) дат. пад. (ѹ, нейдзе). ... Со ударение още ѹе назначен винит. падеж, кога не можит лесно да се узнайт кой ѹе вин. падеж; напр. Разделина майка плетит; тога коня детѐ ми го учит и др. (Миладинови, 1861, с. IV).

В края на същото десетилетие Ст. Веркович издава книгата „Описание быта болгаръ населяющихъ Македонию“ (1868), в която представя етнографската картина и своите наблюдения върху живота и обичаите на тамошните „колена и родове“ (Веркович, 1868, с. 5) и дава сведения за техните диалекти. С убеждението, че в онези краища „се говори най-чистият български език“ (Веркович, 1868, с. 5), Веркович е едни от първите изследвачи на живия език от XIX в., който запознава научната общност с особеностите на акцентната система на крайните югозападни говори. От неговото описание на езика на „пуливаковците“⁶ във Воденско научаваме, че „тяхното наречие е меко и доста гладко, те се отличават ... както и с това, че обикновено ударението е на предпоследната сричка“ (Веркович, 1868, с. 25). Веркович отбелязва и особеното третосрично ударение в мийашкия говор⁷ и дава примери за неговото функциониране не само в отделната форма, взета сама за себе си, но и в потока на речта:

Ударението в многосричните думи е винаги на третата сричка от края; даже в последователността на речта двусричните думи нямат ударения, а то преминава на последната сричка на предходната дума, например *не могам* се произнася все едно е една дума *немогам*; на кон – *након*; голямо село – *голямосело* (Веркович, 1868, с. 13).

Няколко години по-късно и Васил Чолаков, приятел и съратник на братя Миладинови, се включва в инициативата за представянето на „всичките местни особености в българският език и високото достойнство на нашата народна поезия“ (Чолаков, 1863, с. 104) и през 1872 г. издава своя „Български народен сборник“. Изправен пред факта, че двата големи фолклорни сборника, излезли преди неговия – на Ст. Веркович (1860) и на братя Миладинови (1861) – обнародват материали най-вече от западнобългарските говорни области, Чолаков предприема това начинание, за да представи фолклорното и говорното богатство и на Източна България. В своето издание той разкрива редица лексикални, морфологични и фонетични особености на аджарското, панагюрското, ахъчелебийското (днес смолянско), софийското „наречие“ и на „селата по Шоплука“ (Чолаков, 1872, с. 336). Коментирайки диалектните отличителни черти на аджарския говор, Чолаков отбелязва една от характерните фонетични особености на източните говори във връзка с ударението – редуцията на неударените широки гласни в посока на техните тесни съответствия. В същото време според възможностите и познанията си се опитва да представи и полуредуцията и да измисли работещ начин за фонетичното ѹе записване:

⁶ Пуливаковците са получили своето име от постоянната употреба на израза *пуливака* вместо *гледай тука* (Веркович, 1868, с. 24).

⁷ Т. нар. мийашки или дебърски говор обхваща селата в околностите на гр. Дебър (дн. Северна Македония). Населението на този район е известно с името *мийаци* (от личното местоимение *мийе* „ние“) или *рѐканци* (Стойков, 1993, с. 176).

Слововете на а, е, о и я когато са без ударение губят същите си гласове и ся произносят почти на ж, и, у и ѝж; но пак като не ся чуят точно така в повечето случаи, ние ги оставяме с правителни гласни, но надчертани (Чолаков, 1872, с. 307).

През втората половина на XIX в. данни за ударението в българските говори започват да се появяват и във възрожденските периодични издания. Много често освен като акцентна особеност на разглежданите говори, ударението е обект на внимание от страна на изследвачите и записвачите на говоримия език във връзка с други фонетични явления и закономерности, като редуцията на неударените гласни в източните говори и ятовия преглас. Първоначално сведенията за говорите са от пътешественици, наблюдатели или сътрудници на изданието, които към своите географски и етнографски бележки за отделни населени места и области включват и кратки описания на тамошния диалект. Под този знаменател в статията „Няколко думи за местоположението на село Жеравна“, издадена през 1855 г. в „Цариградски вестник“, С. Вълканов запознава читателите на вестника с историята, географското разположение, населението и нравите на селото, като не пропуска да спомене и неговото „особито наречие“ (Вълканов, 1855, с. 3). Сравнявайки някои от отличителните черти на жеравненския и котелския говор, той обръща внимание и на разликата между тях по отношение на ударението:

жеравнин ... следующите думи изговаря с ударението на предукончанието както: орях, вино, бяло, сиво, сухо и други много на тези подобни, а котленец всичките тези изговаря с ударението на укончанието както: орях, вино, бяло, сиво, сухо, и прочее (Вълканов, 1855, с. 3).

С времето въпросът за ударението в българските говори все по-често намира място в статии, занимаващи се с различни езикови и правописни проблеми, а също и в диалектоложки публикации и коментари върху особености на „местните изговаряния“. В края на 60-те години на XIX в. на страниците на сп. „Български книжици“ този въпрос присъства в размислите и наблюденията на Г. Кръстевич и П. Р. Славейков. В прословутите си „Писма за някои си мъчноти на Българското правописание от Гавриила Кръстьовича“, публикувани първоначално в няколко броя на списанието през 1868 г., а година по-късно излезли и като отделно издание, книжовникът коментира ударението „в собствената България“⁸ във връзка с прегласа на старата ятова гласна и извежда ятовото правило:

така и ъ, кога има ударението отгоре си, и в следующият слог на словото присъствова една от гласните ъ, а, о, у, ж, произноси ся като я, на пр. хлабъ, ма̀ра, желѐзо, ва̀рно, ба̀ла в.м. хлѣ̀б, мѣ̀ра, желѐзо, вѣ̀рну, бѣ̀ла, а на против кога има отгоре си ударението но в следующият слог присъствова гласна е, и, і, ы, ъ, ъ, тога ся произноси като ъе (равно ъ) или е; на пр. вѐрен, бѐли, бдѐние, а не ва̀рен, бѐли, бда̀ние; обаче ако ударението не е отгоре му, тогава ся равно и като я и като е произноси (Кръстевич, 1858, с. 325).

От своя страна, и П. Р. Славейков посочва някои особености на ударението в източните говори в сборката от български народни „притчи“, която издава в няколко броя на списанието през 1869 г. Във въведението към нея той специално отделя „няколко думи за събирането и за езика на притчите“ (Славейков, 1869, с. 205) и коментира една от характерните черти на българската фонетична система – зависимостта между ясното „изричане на гласните“ и ударението (Славейков, 1869, с. 207):

е. Кога приема ударение ако е в началото на думата, или подир коя да е друга гласна, изговаряса като ъе, а вред дето неприема ударение – като и или ѝ.
о. Без ударение вред като у (Славейков, 1869, с. 207).

Освен на редуцията на неударените широки гласни, Славейков обръща внимание и на други фонетични явления, които разглежда като следствие от функционирането на ударението

⁸ В същата статия Г. Кръстевич застъпва тридялбата на българската езикова територия и отбелязва следните говорни и географски области: „собствената България“, Тракия, Македония (вж. Кръстевич, 1858, с. 324).

в българските говори. Той дава примери за контракцията на две съседни гласни, изпадането на срички и така характерното за източните говори консонантизиране на получено от редукция *и* в *й* във вокални съчетания⁹:

о, у, и, е, кога са без ударение подир друга гласна, ако и от друга реч да е, двете гласни са сливат и стават двете една сричка, на пр. немог-оти, ... срам ма-й, ше-йда (пак там)¹⁰.

Като едно от първите научни списания от третата четвърт на XIX в., в които се отделя специално място за представянето на българското фолклорно богатство, и на страниците на „Периодическо списание на Българското книжовно дружество“ са публикувани редица материали, които са приносили за опознаването и изучаването на диалектите от онова време. По този повод в статията си „Няколко думи за изучаване и обработване на български сегашен език и за народната ни книжнина въобще“, която се превръща в програмна за подетата инициатива, редакторът В. Д. Стоянов¹¹ подчертава:

тряба несамо сяка една фраза и дума, нъ и секи звук в думите да е уловен, събран и записан с оная строга вярност и точност, както го изрича и произнася народът (Стоянов, 1870, с. 16).

Последователи на този научен принцип за вярно и точно предаване на говорни особености, редакторите и сътрудниците на списанието се опитват да отбелязват и да коментират и ударението в публикуваните фолклорни и диалектни материали. Още в първите книжки на списанието са издадени десетки български народни песни от Сливенско, Котелско, Търновско, Айтоско, Шуменско, чийто език е обсъден и анализиран от диалектоложка гледна точка. За първи път ударението като специфична особеност на отделните български говори се появява в коментарите на редакцията към издадените от Т. Васильов¹² през 1870 г. „Народни песни (по говора от Котел)“. В езиковата бележка към споменатите песни се посочва, че ударението в „котленското наречие... в известни случаи различава се много от ударението на другите поднаречия“, но поради факта, че „на тос час лишава се печатницата от потребните знакове за означение ударенията“ (Васильов, 1870, с. 108), тази констатация не може да се онагледява с по-конкретни примери. Явно с напредването на времето този проблем е решен, защото три години по-късно в публикуваните „Български народни песни (от Шуменско)“ всички ударения са последователно отбелязани както в песните, така и в анализирания примери. В своите разсъждения по представения шуменския говор анонимният автор се спира и върху някои акцентни особености. Подобно на своите съвременници изследвачи на живия език, той отбелязва зависимостта на ятовия преглас от ударението и представя правилата, по които този преглас се осъществява в източните говори:

Както е известно, старобългарский звук ѣ на повече места в думите на новобългарский език изговаря се като *ia* от източните сегашни Българе, и именно: 1) когато има ударение над тоя звук, и 2) кога думите окончат на съгласна или в последующий слог има самогласна широка, като дѣдо, дѣдовци, изговарят се: діадо, діадовци, но прадѣд изговаря се прадед, защото ударението е на първий слог пра; голѣм, голѣма, голѣмо изговарят се голіам, голіма, голіамо, но голѣми не се чува голіами, а големи, макар ударението да е над същия слог лѣ, защото думата окончава в тоя случай на самогласна тясна=*и* (ПСП, 1873, с. 109).

⁹ Става дума за съчетания като *ee, ae, ue, oe*, в които неудареното *e* се редуцира в *и*, което на свой ред се консонантизира в *й* (напр. *ee > ei > ей*).

¹⁰ Макар примерите, които представя Славейков, да са свързани с явления от междусловната фонетика в рамките на акцентната дума, всъщност подобно контрахиране на съседни гласни се среща и в рамките на пълнозначната дума. Форми като *пѣй* (пее), *ний* (ние), *мийни* (миене); *знайми* (знаем) са характерни за голяма част от източните говори, например балканските и мизийските (вж. напр. Стойков, 1950, с. 11 – 13; Радева, Младенов, 1994, с. 27, 30, 71 – 72 и подобни).

¹¹ Маньо Стоянов отбелязва именно В. Д. Стоянов като автор на статията. Вж. Стоянов, 1957, с. 347.

¹² Подписът под коментара е З. Р. (забележка на редакцията). За автора на публикацията вж. Бояджиев, 1984, с. 296.

Коментирайки и рефлексата $\text{ѣ} > \text{е}$ (и), който се наблюдава в случаите „когато (ѣ – бел. моя, М. М.) няма над себе си ударение или в последующий слог на думата има самогласна, тясна“ (пак там), книжовникът не пропуска да отбележи и редуцията на неударените гласни:

е чува се тогава като просто е и даже като и : сѣно́, млѣко́, брѣгове́ изговарят се=сенó, млекó, брегове́ и синó, мликó, бригуве́, а щом положим ударението над звук ѣ в тие думи, тогава те се изговарят така сiану, млиiаку, бриiагуви (ПСп, 1873, с. 109).

От своя страна, през 70-те години на XIX в. М. Дринов също разглежда въпроса за ударението във връзка с рефлексите на старобългарските гласни. В дебата между него и Н. Геров, който се разгаря на страниците на сп. „Читалище“ по отношение на българското правописание и степента на участие на традиционни елементи в него, Дринов приема за неоснователни Геровите критики и на свой ред защитава примерите от панагюрския говор, с които е онагледил схващанията си. В статията си „Как съди г-н Мушяк¹³ моето учение за Новобългарското азбуке“ М. Дринов доказва Геровото непознаване на говора и по отношение на ударението. Роденият в Панагюрище учен застава зад разбирането, че „в едно българско село, па и в една цяла област, дето има еднакво изговаряне, не може една дума, без да си измени граматическия вид ... да се изговаря някога с ударение на окончанието, а някога с ударение на коренния слог“ (Дринов, 1874, с. 375), и оборва критиките на Геров по следния начин:

Това просодическо беззаконие, което г-н Мушяк е намерил в Панагюрското народно изговаряне и в изговарянето на много други български места, не може да бъде, и ние наздраво знаем, че наистина го няма. Панагюрецът, който си не е развалил езикът, казва само светà, светò: светà Петка, светò четиресе. А един път като казва така, той вече не може да казва свя'та, свя'то, свя'та работа, свя'то нечто¹⁴ (Дринов, 1874, с. 375).

За някои особености на ударението в „шопското наречие, според както се говори оно в Кюстендил и околностите му“ (Ковачев, 1875а, с. 5), споменава и Й. Ковачев в статията „Едно мнение върху общи език и правописание у нас“, публикувана в два броя на в. „Ден“ през 1875 г. За да подкрепи идеята си за правописен модел, в основата на който да стои едно средно по географско разположение и по тип наречие, обобщаващо особеностите на българския Изток и българския Запад, той публикува подробно описание на кюстендилското наречие, като засяга и редица акцентни въпроси. В неговите разбирания именно то е онова „средне-българско“ наречие, което прави „природен преход“ между „северно-българското или балканското“ и „южно-българското или македонското“ (Ковачев, 1875а, с. 5). Съпоставяйки кюстендилското с „балканското наречие“ при описанието на отглаголните съществителни имена от ср. р. с „приставка -ние“, той отбелязва „увардувание на гласоударението, наприм. óрение, робúвание, стáвание, станúвание и прч.“ (Ковачев, 1875а, с. 5). Й. Ковачев прави опит да класифицира глаголите в сегашно време и отделя в една група „всите глаголи, що се в' същото (т. е. балканското – бел. моя, М. М.) наречие съществуват на -вам и -евам, имат -увам с' гласоударение на у; напр. напредувам, уменувам, останувам, зимувам, летувам, радувам се, казувам и прч.“ (Ковачев, 1875б, с. 4). Наред с това, отбелязва и ударението в аористните форми:

Свърш.минало: I. àх, à, àхме, àхте, àха; II. ìх, ì, ìхме, ìхте, ìха; или òх, ò, òхме, òхте, òха, с' посоченото им тука гласоударение (Ковачев, 1875б, с. 4)

Въпреки напредничавата си идея за опростяване на правописа на базата на фонетичния принцип¹⁵, Й. Ковачев не успява докрай да скъса нишката със старото книжовно наследство (Иванова, 2012, с. 260). По отношение на ударението, той, подобно на книжовници като братя

¹³ Това е псевдонимът, с който през 1874 г. на страниците на сп. „Читалище“ Н. Геров подписва своята критика на Дриновия правописен модел.

¹⁴ Наред с това Дринов отбелязва, че Геров и тук се проявява като недобър познавач на панагюрския говор, в който формата е *н'áшто*.

¹⁵ Вж. по въпроса Иванова, 2012, с. 257.

Миладинови, стои зад традиционното разбиране, че в правописа ударението трябва да служи като знак за оразличаване на морфологични омоними:

В' нашият язык, а най-више в' шопското наречие съвършено се срещат две различни думи, които имат еднакви звукове. ... Но в' тиа случаи говорението праве разлика с' гласоударението, което според и двете начала на правописанието иска да се означи и в' пишението; напр. тѣ (им.п.) за разлика от ти (вин. п), нѣ (местоим.) за разлика от не (отриц. частица), читѣ и носѣ (мин.) за разлика от чита (сег.) и носи (заповед) (Ковачев, 1875б, с. 5).

В диалектоложките описания от времето на Възраждането ударението като онази акцентна особеност, в която „господствено“ се състои „несогласието между Болгарете в различните приозиношения“ (Неофит Рилски, 1835, с. 55), се разглежда като една от големите разлики между отделните български говори. Книжовниците от периода не само разпознават и отбелязват неговата фонетична същност, благодарение на която гласните в ударена и неударена позиция се произнасят и се чуват различно, но и коментират редица други фонетични процеси и явления като следствие от функционирането му. В своите публикации те описват редуцията на неударените гласни в източните говори, излагат ятовото правило и обръщат внимание на зависимостта между ударението и ятовия преглас, разглеждат ударението като причина за контракцията на срички и вокални съчетания. Наред с това през тези десетилетия за първи път са представени пред научната общност редица отличителни акцентни особености като определеното второсрично и третосрично ударение в крайните югозападни говори, отмятането на коренното ударение във флективно при членуването на двусрични думи (срещащо се в голяма част от югозападните и рупските говори). Следвайки общата линия на развитие на възрожденското филологическо познание и общото движение на филологическите идеи на времето, българските книжовници и изследвачи на живия език от втората и третата четвърт на XIX в. включват въпросите на диалектното ударение в дискусиите и споровете, съпътстващи създаването на единна книжовноезикова нормативност. В своите опити да представят говорното разнообразие и концептуално да го осмислят като ценност и езиков извор, те дават стотици примери, с които не само нагледно представят ударението в „местните изречения“, но и словното богатство на целокупния български език. Публикуваният от тях диалектен материал и коментарите към него са ценен принос както за историята на говоримия български език, така и за историята на българската диалектология през XIX в.

БИБЛИОГРАФИЯ:

- БДА (2001)** Български диалектен атлас. Обобщаващ том. I–III. Фонетика. Акцентология. Лексика. Авторски колектив. София: Труд, 538 с. (*BDA. Balgarski dialekten atlas. Obobshtavasht tom. I–III. Fonetika. Akcentologia. Leksika. Avtorski kolektiv. Sofia: Trud, 538 s.*)
- Бояджиев, Т. (1984)** Библиография. Североизточни говори. – В: Помагало по българска диалектология. Съставил Тодор Бояджиев. София: Наука и изкуство, с. 295 – 296. (*Boyadzhiev, T. Bibliografia. Severoiztochni govori. – V: Pomagalo po balgarska dialektologia. Sastavil Todor Boyadzhiev. Sofia: Nauka i izkustvo, s. 295 – 296.*)
- Васильов, Т. (1970)** Народни песни (по говор от Котел). // *Периодическо списание на БКД*, кн. 2, с. 106 – 108. (*Vasilyov, T. Narodni pesni (po govor ot Kotel). // Periodichesko spisanie na BKD, kn. 2, s. 106 – 108.*)
- Веркович, Ст. (1860)** Народне песме македонски бугара. Књига прва. Женске песме. Београд: у Правителственом Књигопечатњом, 374 с. (*Verkovich, St. Narodne pesme makedonski bugara. Knyiga prva. Zhenske pesme. Beograd: u Pravitelstvenom Knyigopечатnyom, 374 s.*)
- Веркович, Ст. (1868)** Описание быта болгаръ населяющихъ Македонію. Сочинение Стефана Верковича. Москва. В Университетской Типографіи, 46 с. (*Verkovich, St. Opisanie byta bolgara naselyayushtiha Makedoniyu. Sochinenie Stefana Verkovicha. Moskva. V Universitetskoy Tipografii, 46 s.*)
- Вълканов, С. (1855)** Няколко думи за местоположението на село Жеравна. // *Цариградски вестник*, бр. 235, 30.07.1855, с. 3 – 4. (*Valkanov, S. Nyakolko dumi za mestopolozhenieto na*

- selo Zheravna. // *Tsarigradski vestnik*, br. 235, 30.07.1855, s. 3 – 4.)
- Дринов, М. (1874)** Как съди г-н Мушяк моето учение за Новобългарското азбуке. // *Читалище*, кн. 14, с. 373 – 377. (*Drinov, M. Kak sadi g-n Mushyak moeto uchenie za Novobalgarskoto azbuke. // Chitalishte*, kn. 14, s. 373–377.)
- Иванова, Д. (2012)** История на новобългарския книжовен език. Лекционен курс. Пловдив: УИ Паисий Хилендарски, 507 с. (*Ivanova, D. Istoria na novobalgarskia knizhoven ezik. Lektsionen kurs. Plovdiv: UI Paisiy Hilendarski*, 507 s.)
- Кифалов, М. (1842)** Заради възрождение новой болгарской словесности или науки. Сочинение или книжица рускаго историописателя Венелина, Москва, 1838. Превел губернский секретар М. Кифалов, тетевенец. С притуряние няколко песней и истории заради полуславяне или румуне (молдо-власи) и некоих достопамятств и мудрих изречении. Букурещ. Напечатана у Йосифа Копайнига сос букви питаря К. Пенковича, [8], VI, 190 с. (*Kifalov, M. Zaradi vozrozhdenie novoju bolgarskoju slovesnosti ili nauki. Sochinenie ili knizhitsa ruskago istoriopisatelya Venelina, Moskva, 1838. Prevel gubernskiy sekretar M. Kifalov, tetevenets. S priturianie nyakolko pesney i istorii zaradi poluslavyane ili rumune (moldo-vlasi) i nekoih dostopamyatstv i mudrih izrechenii. Bukuresht. Napechatana u Yosifa Korauniga sos bukvi pitarya K. Penkovicha, [8], VI, 190 s.*)
- Ковачев, Й. (1875a)** Едно мнение върху общи език и правописание у нас, изискано от оценката на „Български Буквар“ в в. „Напредък“. // *Ден*, бр. 16, 26.05.1875, с. 4 – 5. (*Kovachev, Y. Edno mnenie varhu obshti ezik i pravopisanie u nas, iziskano ot otsenkata na „Balgarski Bukvar“ v v. „Napredak“.* // *Den*, br. 16, 26.05.1875, s. 4 – 5.)
- Ковачев, Й. (1875б)** Едно мнение върху общи език и правописание у нас, изискано от оценката на „Български Буквар“ в в. „Напредък“. // *Ден*, бр. 17, 2.06.1875, с. 4 – 6. (*Kovachev, Y. Edno mnenie varhu obshti ezik i pravopisanie u nas, iziskano ot otsenkata na „Balgarski Bukvar“ v v. „Napredak“.* // *Den*, br. 17, 2.06.1875, s. 4 – 6.)
- Конев, И. (2007)** Вук Караджич за българите и европейската мисъл. София: Пропелер, 339 с. (*Konev, I. Vuk Karadzich za balgarite i evropeyskata misal. Sofia: Propeler*, 339 s.)
- Кръстевич, Г. (1858)** Писма за някои си мъчности на Българското правописание от Гавиила Кръстевича. Писмо I (15.04.1844). // *Български книжици*, кн. 16, 312 – 339; кн. 17, с. 11 – 23. (*Krastevich, G. Pisma za nyakoi si machnosti na Balgarskoto pravopisanie ot Gaviila Krastyovicha. Pismo I (15.04.1844).* // *Balgarski knizhitsi*, kn. 16, 312 – 339; kn. 17, s. 11 – 23.)
- Миладинови, Д. и К. (1861)** Български народни песни собрани од братя Миладиновци Димитрия и Константина и издани од Константина. Загреб: Книгопечатницата на А. Якич, 542 с. (*Miladinovi, D. i K. Balgarski narodni pesni sobrani od bratya Miladinovtsi Dimitriya i Konstantina i izdani od Konstantina. Zagreb: Knigopечатnitsata na A. Yakich*, 542 s.)
- Неофит Рилски (1835)** Болгарска граматика. Сега перво сочинена от Неофита П. П. сущаго из свещения обители Рилския, за употребление на славеноболгарските училища, а на свят издана от любородните предстоятели за българското просвещение г. братия Мустакови, жители букурещкия, с иждивението на общото новосоставлено в Габрово училище. В Крагуевце, у Княжеско-сербской типографий, VI, 212 с. (*Neofit Rilski. Bolgarska gramatika. Segа pervo sochinena ot Neofita P. P. sushtago iz svyashtenia obiteli Rilskia, za upotreblenie na slavenobalgarskite uchilishta, a na svyat izdana ot lyuborodnite predstoyатели za bolgarskoto prosveshtenie g. bratia Mustakovi, zhiteli bukureshtkia, s izhdivenieto na obshtoto novostavleno v Gabrovo uchilishte. V Kraguevtse, u Knyazhesko-serbskoju tipografii, VI, 212 s.*)
- Партений Зографски (1858)** Мисли за българскийот язык. // *Български книжици*, кн. 1, с. 35 – 42. (*Parteniy Zografski. Misli za bolgarskiyot yazik. Blagarski knizhitsi*, kn. 1, s. 35 – 42.)
- ПСп (1873)** Български народни песни (от Шуменско) (анонимен автор). // *Периодическо списание*, кн.7-8, с. 107 – 114. (*Balgarski narodni pesni (ot Shumensko) // Periodicheskо spisanie*, kn.7-8, s.107 – 114.)
- Радева, В., М. Младенов (1994)** Сборник с текстове и задачи по диалектология на българския език за студенти от българска филология. София: УИ Св. Климент Охридски, 190 с. (*Radeva, V., M. Mladenov. Sbornik s tekstove i zadachi po dialektologia na balgarskia ezik za studenti ot balgarska filologia. Sofia: UI Sv. Kliment Ohridski*, 190 s.)
- Славейков, П. Р.** Български народни притчи събрани и записани от П. Р. Славейкова (Няколко

- (1869) думи за събирането и за езика на притчите). // *Български книжици*, кн. 6, с. 205 – 210. (Slaveykov, P. R. Balgarski narodni pritchi sabrani i zapisani ot P. R. Slaveykova (Nakolko dumi za sabiraniето i za ezika na pritchite). // *Balgarski knizhitsi*, кн. 6, с. 205 – 210.)
- Стойков, Ст. (1950) Христоматия по българска диалектология. София: Наука и изкуство, 102 с. (Stoykov, St. Hristomatia po balgarska dialektologia. Sofia: Nauka i izkustvo, 102 s.)
- Стойков, Ст. (1993) Българска диалектология. София: Издателство на БАН, 425 с. (Stoykov, St. Balgarska dialektologia. Sofia: Izdatelstvo na BAN, 425 s.)
- Стоянов, В. Д. (1870) Няколко думи за изучаване и обработване на български сегашен език и за народната ни книжнина въобще. // *Периодическо списание на БКД*, кн. 1, с. 12 – 16; кн. 2, с. 3 – 8. (Stoyanov, V. D. Nyakolko dumi za izuchavanie i obrabotvanie na balgarski segashen ezik i za narodnata ni knizhnina vaobshte. // *Periodichesko spisanie na BKD*, кн. 1, с. 12 – 16; кн. 2, с. 3 – 8.)
- Стоянов, М. (1957) Българска възрожденска книжнина. Т. I. София: Наука и изкуство, 664 с. (Stoyanov, M. Balgarska vazrozhdenska knizhnina. T. I. Sofia: Nauka i izkustvo, 664 s.)
- Чолаков, В. (1863) Окръжно писмо. // *Българска пчела*, бр. 26, 22.11.1863, с. 104. (Cholakov, V. Okrazhno pismo. // *Balgarska pchela*, br. 26, 22.11.1863, s. 104.)
- Чолаков, В. (1872) Българский народен сборник. Част I. Болград: Печатницата на Централното училище, XXIV, 356, XII с. (Cholakov, V. Balgarskiy naroden sbornik. Chast I. Bolgrad: Pechatnitsata na Tsentralното uchilishte, XXIV, 356, XII s.)